

Van bloemenfeetjes en schraapzuchtige heksen, Chinese vrouwen in Indisch-Nederlands proza 1880-1950

Widjajanti Dharmowijono

In Indonesian-Dutch narrative prose there is an under-representation of Chinese women compared to men. This does not mean that the Chinese female characters are less interesting. In this article the portrayal of Chinese women as well as indigenous and Indonesian-Dutch women of the Chinese men is being analysed. There is a specific focus on the “nga” or “njai” – indigenous wives or concubines of the Chinese, as well as Chinese wives of European men. The “nga” or “njai” specifically played an important role in the development of the peranakan-Chinese society.

In de koloniale samenleving vormden de Chinezen een opvallende groep, zowel vanwege hun uiterlijk als hun activiteiten. Ook in de Indisch-Nederlandse literatuur krijgen de Chinezen veel aandacht. De Indisch-Nederlandse literatuur omvat volgens Rob Nieuwenhuys (1978:3) alles “wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven, vanaf de eerste jaren der compagnie tot op heden” en is bij uitstek geschikt om beeldvorming te onderzoeken. Deze bijdrage gaat over het beeld van de Chinese vrouwen in die literatuur. We kijken hoe deze vrouwen eruitzien en hoe hun gedrag beschreven wordt. Maar eerst gaan we hun geschiedenis na.

1. Hoe Chinees zijn ze?

Chinese vrouwen zijn niet altijd Chinees geweest. Tijdens de eerste eeuwen van de Manchu-periode tot in de negentiende eeuw nog, was het Chinese vrouwen verboden te emigreren. Omdat de mannen niet vergezeld waren van hun echtgenote, namen ze een inlandse vrouw. Daarvoor kozen ze slavinnen uit, bij voorkeur Balinese vrouwen, omdat die er geen bezwaar tegen hadden varkensvlees te bereiden. Een van de meest bekende Balinese vrouwen in de geschiedenis van de Chinezen in Oost-Indië is de bijvrouw van de kapitein Chinees Siqua, die diende onder gouverneur-generaal Joan Maetsuyker (1653-1678). Deze had weinig belangstelling voor de Chinese gemeenschap in Batavia en vond het niet nodig een nieuwe kapitein te benoemen na de dood van Siqua, zodat diens concubine zijn positie overnam en gedurende twaalf jaar de Chinese gemeenschap leidde, tot ongenoegen van het mannelijk deel van de gemeenschap, hoewel haar uitspraken wijs en rechtvaardig waren.

Over de geschiedenis van de Chinese vrouwen is weinig verteld. Een belangrijke bron zijn de notulen van de vergaderingen van de Kong Koan (Chinese Raad). Li Minghuan, hoogleraar aan het Instituut voor Antropologie aan de Universiteit van Xiamen, heeft aan de hand van de optekeningen van huwelijken en overlijdens van de Bataviase Chinese vrouwen het ontstaan nagegaan van een nieuwe gemeenschap,

Vrouw van Chinees officier

de *peranakan*. In de benamingen van vrouwen, meer bepaald als achtervoegsels, wordt herhaaldelijk het woord “nga” gebruikt, vaak in combinatie met “miaoli”. Li is tot de conclusie gekomen dat “nga” hetzelfde als “njai” betekent, concubine. Samen met het woord “miaoli”, dat een transliteratie van “Bali” is, betekenen namen als “ngamiaoli” en “miaolinga” dus “concubine van Balinese afkomst”. Maar er waren ook Javaanse, Sundanese en Maleise njais. Kinderen die resulteerden uit een verbintenis tussen Chinese mannen en inlandse vrouwen worden *peranakan* genoemd. Njais zijn dus ook de oermoeders van de peranakan-Chinezen, niet alleen van de Indo’s.

Kinderen uit deze gemengde verbintenissen werden opgenomen in hun vaders familie en werden grootgebracht en opgevoed als Chinezen. Peranakan meisjes werden idealiter uitgehuwelijkt aan Chinese mannen. Deze meisjes kregen het achtervoegsel “niang” (in het Fujianees “Nio”) achter hun naam. Overigens waren er ook genoeg

Peranakan njai Goci La Nijo
Tan, ca.1870

Chinese vrouwen die njais werden van Europeanen. Mijn Chinese betovergrootmoeder was de njai van een Europeaan, een administrateur bij de tinmijnen op Bangka.

3. Hun uiterlijk

Hoe zagen de Chinese vrouwen eruit? De scheepsarts Wouter Schouten beschreef ze in 1676 als volgt: “de Chineesen zijn meestendeel tamelijk blanck; doch hare vrouwen bruynder en de sommige t’ eenemaal swart en meest in het Eylant Baly geboren”. De haardracht en kleding van de Chinese vrouwen zoals Schouten ze beschrijft doen sterk denken aan die van Balinese vrouwen.

Beschrijvingen van het uiterlijk en de kleding van de vrouwen in de romans en verhalen lijken soms wel uit een modeblad gehaald. Een voorbeeld is de beschrijving van Chinese vrouwen die bij elkaar zitten op een feest, in het verhaal “Bij onze gestaarte broeders” (zo werden Chinezen vaak genoemd) in *In sarong en kabaai*, een verzameling verhalen van Thérèse Hoven uit 1892. Het zijn “fraai aangekleede poppen, stijf van ‘t goud en bijna onbeweeglijk”. De meesten hebben lieve, zachte gezichtjes, “doch geen

Foto: Grootouders van de auteur: Tan Tiong Ie en Kwee Sik Iang Nio.

schalksche glimlach of vriendelijke oogopslag verhielden haar trekken” (Hoven, 1892:116). Dat zal in latere beschrijvingen overigens heel anders zijn. Ze dragen hun haar in een kondeh (wrong), versierd met allerlei kleinodiën: gouden kettinkjes, van wol gehaakte bloemen maar versierd met diamanten, en ook dragen ze lange oorhangers en gouden, met paarden en juwelen bezette kettingen om de hals. Hun kleding bestaat uit een nauwe rok en een lang, tamelijk wijd jak van satijn of zijde, meestal gebloemd en met gouddraad en verschillende kleuren van zijde geborduurd.

Twintig jaar later komt het boek *De paupers* van Victor Ido uit. Weer lezen we een beschrijving van meisjes die bij elkaar zitten op een feest, maar we zullen zien dat deze anders van aard is dan die van Thérèse Hoven. Ze worden beschreven als “fijne, glinsterende, exotische bloemenfeetjes”. Een van die bloemenfeetjes is Kwan, de vijftienjarige dochter van een peranakan Chinees. Boong Portalis, het hoofdpersonage, vindt haar “n heerlijke meid”. De meisjes dragen schitterende juwelen aan de oren, in het haar en om de hals, om de polsen en op hun strakke zijden baadjes. Deze glansen in het helle licht van de fakkels en “deden heur halfontloken lichaamsvormen duidelijk uitkomen”. Bovendien hebben ze “beeldige gezichtjes, prachtig van kleur, de kleur

van theeroosknoppen, met kleine handjes en voetjes, teer en broos als van porseleinen poppen” (Ido, 1915:74). De mooiste is “de kleine” Kwan, die niet zo klein blijkt te zijn, maar “net rijp genoeg om geplukt te worden”, met een “prachtig lenig lichaam” en “jonge, onder haar blauwzijden baadje even uitpuilende borstjes” (Ido, 1915:76).

Een andere mooie Chinese vrouw wordt beschreven in *Halfbloed* (1946) van Johan Fabricius. Op een wajang-Tjina-voorstelling ziet Boeng, het hoofdpersonage, de mooie, jonge Chinese vrouw terug met wie hij een paar maanden eerder een avontuurtje had, toen zij kon ontsnappen aan de waakzaamheid van haar man en met Boeng meeging. Deze vrouw wordt op de volgende manier beschreven: “verleidelijk omsloot de witzijden Shanghai-dress haar jeugdige slanke lijf – een welgesteld en zelfbewust dametje was ze! Haar oogen, argeloos en sluw tegelijkertijd, kinderlijk en toch vervuld van duizenden jaren weten, twee donkergerlinsterende juweelen” (Fabricius, 1946:115).

Maar net als in het ware leven, zijn ook in romans niet alle vrouwen even mooi. In *'n Badreisje in de tropen* (1909) van Carry van Bruggen komt een heel ander type vrouw voor. Ze ging gekleed in de gewone eenvoudige volksdracht van de Chinese vrouw, bestaande uit een blauw baadje en een wijde blauwe broek en droeg geen andere sieraden dan haar groen-stenen oorbellen die van haar toch een fleurige verschijning maakten. Ze had geen opvallend uiterlijk, maar trok des te meer aandacht met haar snerpende krijsende kakatoestem. En Arthur Ducroo, het ik-personage in *Het land van herkomst* (1935) van E. du Perron zegt van de Chinese speelvriendinnen van zijn moeder dat ze lawaaiëriger waren dan de Sundanese vrouwen. Mooi waren ze ook geenszins: “Zij waren pafferig en dik of mager en houterig, maar altijd lelijk” (Du Perron, 1962:183-4).

4. Hun gedrag

Nu weten we ongeveer hoe het uiterlijk van de Chinese vrouwen geschetst wordt. Maar hoe wordt hun gedrag beschreven? De twee Chinese vrouwen die in *Een kêtjoegeschiedenis* (1887) van I. Groneman figureren zijn pandhoudsters, en over pandhouders wordt over het algemeen niet positief geschreven, zelfs niet als er een bij een overval door een stel *kêtjoe* (bandieten) om het leven komt. Groneman was de lijfarts van de sultan van Yogyana en goed bekend met de Javaanse zeden en gewoontes.

In 1895 verscheen van J.W. Young een bundel verhalen waarin Chinezen de hoofdrollen spelen, *Uit de Indo-Chineesche Samenleving*. Young was tolk voor de Chinese taal en wist goed hoe de Chinese maatschappij functioneerde. Twee van de vrouwen in zijn verhalen zijn Tan Ing Nio en Si Sing Nio. Tan Ing Nio beantwoordt aan het stereotype van de peranakan-Chinese vrouw (en heeft dus een inlandse moeder): zuinig, maar ook minder trouw “alsof ze van de moeders overnamen de gewoonte bij de Inlandsche vrouwen om telkens van man te verwisselen” (Young, 1895:53). Bovendien had ze de neiging om de baas te spelen over haar man. Hun huwelijk blijft kinderloos en ze scheiden. Tan Ing Nio neemt daarna de ene minnaar na de andere en haar ex-man neemt een inlandse vrouw

Chinese bruid, ca. 1870

bij wie hij twee kinderen krijgt. Als de kinderen wees worden haalt Tan Ing Nio ze in huis, niet uit compassie maar omdat ze gratis hulp nodig heeft. Ze wordt verbeeld als een schraapzuchtige heks, maar wordt zo steenrijk. Het is er de schrijver erom te doen de aandacht te vestigen op het conflict tussen de Chinese en de Europese wetten, speciaal wat betreft het bezittings- en erfrecht van de alleenstaande Chinese vrouw. Niets van de bezittingen die Tan Ing Nio heeft opgespaard komt bij haar pleegzoon terecht. Alles valt in handen van de Europese zaakgelastigde en de Chinese, Arabische en Europese advocaten. Uiteindelijk bezit de pleegzoon zelfs te weinig om de kosten voor de eredienst voor zijn overleden moeder te betalen.

De heldin van een ander verhaal van J.W. Young is Si Sing Nio, de vrouw van een welgestelde handelaar in Semarang en gewend aan luxe. Si Sing Nio's zoontje wordt ziek en zij doet een gelofte. Als het jongetje geneest zal ze als stalbediende gekleed, blootshoofds en blootsvoets meelopen in de jaarlijkse Sam Po Kong-processie ter ere van de Chinese admiraal Cheng Ho, die aan het begin van de vijftiende eeuw Semarang zou hebben aangedaan met zijn immense vloot. Ze belooft dat ze een bosje gras zal meedragen voor zijn paard en het touw zal vastpakken waaraan het paard geleid wordt.

Haar zontje wordt weer beter en Si Sing Nio wordt als voorbeeld gesteld voor vrouwen die hun dochters onderricht geven in de vrouwelijke zeden. Zoveel als Tan Ing Nio beantwoordt aan het stereotiepe beeld van de Chinese peranakan-vrouw, zo weinig is dat het geval met Si Sing Nio. Tussen haakjes: de kleurrijke en spectaculaire Sam Po Kong-processie wordt jaarlijks alleen in Semarang gehouden en is een mooie reden om mijn geboortestad te bezoeken in augustus.

Dan hebben we het duo Kim en Yum in *Hans Tongka's carrière* van Dé-lilah (1898). Kim, de njai van de tabaksplanter Vonck, heeft net als Tan Ing Nio een inlandse moeder. Ook zij is niet erg onderdanig. Ze heeft sadistische trekken: ze moedigt Vonck aan om koelies te mishandelen, kijkt met genot toe als een koelie “bestraft” wordt en als een van de koelies sterft aan cholera, denkt ze alleen maar aan het voorschot dat hij reeds heeft gekregen dat hij niet meer kan terugbetalen. Kims boezemvriendin Yum, ook de njai van een planter, is een rasechte Chinese en is een en al edelmoedigheid en zelfverloochening. Ze is helemaal niet te spreken over Kim, de “zwartoogige demon”, die zwarte magie gebruikt “op echt Javaanse manier” om haar toean Vonck in het ongeluk te storten als hij met een Europese trouwt. Yum zegt dat zij zich schaamt “dat je ook eene chineesche bent, hoewel je eene javaansche tot moeder hebt, en de appel niet ver van de boom valt” (Dé-lilah, 1898, 2:226-7).

Vermeld is reeds de Balinese njai van de kapitein Chinees Siqua. Over haar heeft Simon Franke geschreven in zijn historische roman *Een stad verrees* (1946), die over het nieuwe Batavia gaat. Deze njai wordt beschreven als een mooie, statige, sterke vrouw die machtiger is dan haar man. “De niets ontziende geldverdiener leest zijn wegen af uit de koolzwarte ogen van zijn vrouw en haar kussen zijn het, die hem ontwerpen inbranden”, aldus de verteller (Franke 1946:75-6). De Chinezen weten dat niet, die kijken neer op deze Balinese, die in hun ogen niet meer is dan een bijzit, maar zij durven zich toch alleen maar vrolijk over haar te maken als ze er niet bij is.

De kussen van Chinese vrouwen bezegelen hun macht over hun mannen. Toch laat Johan Fabricius zijn hoofdpersonage Boeng in *Halfbloed* (1946) de Chinese vrouwen beschrijven als sensuele katjes die nooit ordinair worden, niet kussen en nooit “hevig” worden maar altijd koel en verfynd blijven. Tegelijkertijd zijn ze volgens de verteller onvermoeibaar in het spel der liefde en zijn “op een eigenaardige wijze trouw” (Fabricius, 1946:113-4). Dat laatste wordt “bewezen” door de vrouw in de witzijden shanghai-dress die al eerder een avontuurtje met Boeng had, want zij wordt nerveus als ze Boeng herkent en kijkt hem vertwijfeld aan omdat ze dit keer niet kan ontsnappen aan de bewaking van haar familie.

In 1947 verschijnt een andere historische roman van Simon Franke, *Fa: de roman van een Chinese in het oude Batavia*, die zich afspeelt met de Chinezenmoord van 1740 op de achtergrond. De heldin is Fa, de vrouw van de zakenman Hong Tsji. Zij en haar kleine zontje worden gered door Jan Willems, een zakenvriend van Hong Tsji, en overleven de slachting. Samen met Jan Willems heeft ze nog een zoon. Fa wordt geschetst als een vrouw met een fijne intuïtie en een hartstochtelijke liefde voor Jan Willems. Anderzijds

is ze een uitstekende zakenvrouw, sterk en zelfstandig, maar boven alles is zij een goede Chinese die haar zoon met Hong Tsjj leert hoe hij moet offeren aan zijn voorouders in hun witte graven, zodat de band met hen niet telooft. Hij is immers de enige van de familie die overgebleven is om de familietradities voort te zetten. Later kan Fa de roep van de Chinese wijk niet weerstaan. Ze verlaat het huis van Jan Willems en gaat in de nieuwe Chinese wijk wonen.

Mijn favoriete personage is Lucie Lagneau oftewel Tante Jo, omdat ze zo vreemd is. Ze komt voor in de roman *Oogstland, een kroniek van oude plantagiën* (1947) van Montanus. Zij is klein en mager, beweegt weinig en heeft een schraal stemgeluid en koude, heersende ogen. Aan haar naam is het niet te zien, maar ze is eigenlijk Chinese. Als klein kind werd ze gekocht door een zekere Adolf Lagneau, die ontslag had genomen uit het leger en daarna met veel succes “woeste gronden” ging ontginnen. Omdat hij het zijn familie niet gunde dat zij iets van zijn bezittingen zou erven, kocht hij het dochttertje van een Chinese waronghouder en liet het erkennen als zijn eigen kind met de naam Lucie Lagneau. Zij was “schrandere en bevattelijk” en op achttienjarige leeftijd blijkbaar erg mooi, “bekoorlijk als een bloesemtak”, volgens de ik-verteller (Montanus 1947:107). Ze trouwde met een veel oudere verre neef van Lagneau van de Luxemburgse tak. Toen ze ontdekte dat haar man haar bedroog, verliet ze hem en begon ze aan “een leven van fantastische uitspattingen en verkwisting” (Montanus 1947:107). Zo kocht ze een Provençaals kasteel alleen om het te laten afbreken, kocht wereldberoemde juwelen van beroemde aristocraten en huwde jonge minnaars. Toen haar man zijn nek gebroken had en stierf, stuurde ze haar minnaars een foelieijk portret van zichzelf met op de achterzijde een berekening van wat elk van hen haar gekost had, schoot eigenhandig haar mans geliefde paarden dood en keerde voorgoed terug naar Java. Daar leefde ze teruggetrokken en zelfstandig en zorgde voor het beheer van haar goederen. Iedereen was onderdanig tegenover haar. En zij leefde nog lang, maar zo te zien niet erg gelukkig.

5. Conclusie

Terwijl de Chinese mannen over het algemeen stereotypisch negatief worden verbeeld, is dat bij de Chinese vrouwen veel minder het geval. Alleen pandhoudsters worden negatief geschetst, als woekeraars en uitbuitsters van de Javanen. De andere vrouwen verschillen in vrijwel alle opzichten van elkaar. Zij zijn niet allemaal even “Chinees”. Sommige zijn Balinees of Javaans en worden alleen Chinese omdat ze een verbintenis zijn aangegaan met een Chinese man. Anderen zijn zuiverder Chinees en komen rechtstreeks uit China of uit naburige landen, maar trouwen niet altijd met een Chinees. Er zijn er die njai of echtgenote worden van een Europeaan. Vermenging met Javaans bloed heeft een negatief effect op de moraal van de vrouwen. Dat zien we bij Tan Ing Nio en bij Kim.

Met de tijd zijn er geen grote veranderingen in het beeld van de Chinese vrouwen waar te nemen, behalve wat betreft het uiterlijk. De fraai aangeklede poppen in

Thérèse Hovens verhaal “Bij onze gestaarte broeders op visite” lijken uiterlijk in niets op de gehuwde vrouw in Fabricius’ *Halfbloed* in haar strakke shanghai-dress. Wat hun gedrag betreft gedragen de later beschreven vrouwen zich vrijer dan de eerdere. Maar verder kunnen zij mooi en sensueel, of vet en foeilelijk zijn, stijf formeel of lawaaiig onbeleefd, trouwe echtgenotes of hartstochtelijke minnaresses, gehoorzaam aan hun ouders of rebels. Bijna zonder uitzondering worden ze echter uitgebeeld als sterk, strijdbaar en weerbaar, vrouwen die hun plan kunnen trekken, die in onverwachte situaties niet bij de pakken neerzitten maar in actie komen. Is dat typisch Chinees? Ik denk van niet, want elke vrouw zou zeggen: “Zo ben ik ook!”

Akademi Bahasa 17 Agustus 1945 (AKABA 17) te Semarang

Bibliografie

- Baay, Reggie.** 2008. *De njai; het concubinaat in Nederlands-Indië*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep.
- Dé-lilah.** 1898. *Hans Tongka’s carrière; tabaksroman*. Deel 1: Hans als Sing-kéh (Baar). Deel 2: Hans als Lau-kéh. Utrecht: Honing.
- Du Perron, E.** 1962. *Het land van herkomst: roman*. Amsterdam: Van Oorschot.
- Dharmowijono, Widjajanti.** 2009. *Van koelies, klontongs en kapiteins; het beeld van de Chinezen in Indisch-Nederlands verhalend proza 1880-1950*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam.
- Fabricius, Johan.** 1946. *Halfbloed*. ‘s-Gravenhage: Leopolds.
- Franke, S.** 1946. *Een stad verrees; roman uit het oude Batavia*. Amsterdam: Scheltens & Giltay.
- Franke, S.** 1947. *Fa: de roman van een Chinese in het oude Batavia*. Amsterdam: Scheltens & Giltay.
- Groneman, I.** 1887. *Vorstenlandsche toestanden, Een kêtjoegeschiedenis (deel 2)*. Dordrecht: Revers.
- Hoven, Th.** 1892. *In sarong en kabaai*. Amsterdam: Veen.
- Ido, Victor.** 1915. *De paupers*. ‘s-Gravenhage: Opmeer.
- Li Minghuan.** 2003. From “Sons of the yellow emperor” to “children of Indonesian soil”: studying Peranakan Chinese based on the Batavia Kong Koan Archives, *Journal of Southeast Asian Studies* 34-2:215-30.
- Montanus.** 1947. *Oogstland, een kroniek van oude plantagiën*. ‘s-Gravenhage: Van Hoeve.
- Nieuwenhuys, Rob.** 1978. *Oost-Indische spiegel: Wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven, vanaf de eerste jaren der compagnie tot op heden*. Amsterdam: Querido.
- Schouten, Wouter.** 1676. *Oost-Indische voyagie*. Amsterdam: Van Meurs.
- Van Bruggen, Carry.** 1988. *’n Badreisje in de tropen; Verhalen*. Schoorl: Conserve.
- Young, J.W.** 1895. *Uit de Indo-Chineesche samenleving*. Utrecht: Honig.